

UN NOU MANUSCRIT (INCOMPLET) DEL LLIBRE DE L'ORDE DE CAVALLERIA DE RAMON LLULL

No deixa d'ésser curiós que el *Llibre de l'Orde de Cavalleria* de Ramon Llull s'hagi conservat, traduït a diverses llengües estrangeres, en nombroses còpies manuscrites i fins i tot en edicions,¹ mentre que solament tres manuscrits complets —i encara dos d'aquests dels segles XVII i XVIII, respectivament,— i dos de fragmentaris ens han transmès el text de l'original català.² Ni que sigui sols per aquest fet crec que ja s'ho val de donar a conèixer un nou manuscrit que, tot i ésser incomplet, conté una quarta part de l'obra lul·liana.³

He trobat recentment aquest còdex a l'Arxiu Reial de Barcelona, per altre nom Arxiu de la Corona d'Aragó, barrejat amb la documentació arxivística que forma part del fons del Gran Priorat de Jerusalem, dins la secció II, armari 32, lligall 12. Malgrat aquesta catalogació, però, no hi ha cap indi-

1. No cal sinó recordar els onze manuscrits —alguns ja del segle XIV— de la versió francesa, recollits per Vincenzo MINERVINI, en la seva edició de Ramon LLULL, *Livre de l'Ordre de Chevalerie*, Roma 1972, 38-44, més un altre recentment donat a conèixer per Anna CORNAGLIOTTI, *Un manoscritto sconosciuto della versione francese del «Tractat de cavalleria» di Ramon Llull* (J B II 19 dell'Archivio di Stato di Torino), dins «Estudis Universitaris Catalans», XXIV (1980), 157-166, o que aquesta és la primera obra catalana traduïda a l'anglès, com remarca David H. ROSENTHAL, *Les traduccions del català a l'anglès*, dins «Revista de Catalunya», nova etapa, núm. 2 (novembre 1986), 175. També hi ha traduccions al castellà i a l'escocès, i fins i tot s'ha suposat una versió llatina perduda; vegeu al respecte la introducció de Miquel BATLLORI, dins Ramon LLULL, *Obras literarias. Libro de Caballeria. Blanquerna. Félix. Poesías*. Edición preparada y anotada por...Miguel BATLLORI, Miguel CALDENTHEY. Introducción biográfica de don Salvador GÁLMEZ. Introducción al *Blanquerna* de Rafael GINARD BAUÇA (Biblioteca de Autores Cristianos, 31), Madrid 1948, 98.

2. Tots aquests manuscrits són inventariats per Josep PERARNAU, *Inventari d'obres lul·lianes en català*, dins *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I. Volums amb textos catalans* (Studia, textus, subsidia 3), Barcelona, Facultat de Teologia, Secció de Sant Pacià 1982, 185.

La poca difusió de l'obra en català s'explicaria, en paraules de Miquel BATLLORI, *op. cit.*, 98, per «la prevalència del lulisme doctrinal sobre el purament literari en toda la edad media, aún en Cataluña».

3. D'altra banda, la recopilació sistemàtica dels manuscrits —sencers o fragmentaris— per tal de recuperar amb el màxim de garanties el nostre passat literari i cultural és una necessitat sentida des de fa temps. Vegeu, per exemple, la ponència de Ramon ARAMON I SERRA, *Les edicions de textos catalans medievals*, dins «VII Congreso Internacional de Lingüística Románica. Barcelona 1953. Actas y Memorias» II, Barcelona 1955, 197-266.

ci que permeti de deduir una procedència més concreta del manuscrit.⁴ Només el fet que la seva còpia sigui datable, com de seguida veurem, força més enllà del 1312, any de l'abolició de la Milícia del Temple amb el consegüent traspàs dels seus béns a l'orde de Sant Joan de Jerusalem,⁵ possibilita la deducció que el llibre va pertànyer a algun membre o a alguna comunitat catalana d'aquest darrer orde religiós-militar. Cap altra precisió no sembla possible, si no la de constatar l'afecció per aquesta obra de Ramon Llull entre els frares hospitalers, cosa, d'altra banda, gens estranya perquè aquests devien coincidir necessàriament amb el Beat il·luminat que «los pus nobles, los pus honrats, los pus acostats dos ofícis qui sien en est món, és ofici de clergue e ofici de cavaller; e per açò la major amistat que sia en est món, deuria ésser entre clergue e cavaller».⁶ Per a aquells que havien fet del sacerdoci i de la cavalleria llur forma de viure, és lògic de pensar que la lectura d'aquest tractat lul·lià, d'indubtable orientació didàctica, no sols devia resultar molt agradable sinó també summament profitosa; i això amb independència que, contràriament a allò que succeïa amb el *De laude novae militiae*, de sant Bernat —un dels seus possibles antecedents—, el llibre de Llull no anés destinat expressament a frares guerrers. Amb tot, no cal deduir d'aquestes observacions un ambient molt favorable a les lletres entre els hospitalers. Que aquesta obra s'hagi conservat en els seus arxius segurament es deu més al caràcter utilitari que podia tenir que al gust que devien sentir per la literatura, car, pel que sembla, aquest orde no fou gaire inclinat a les lletres.⁷ Fins i tot el seu representant més erudit, l'humanista i gran mestre Juan Fernández de Heredia (1310/15-1396)⁸ sembla més afeccionat a les obres històriques que a les estrictament literàries⁹ i, en qualsevol cas, la cronologia del

4. Sota aquesta signatura es conserva documentació comuna a tot l'orde santjoanista i no específica de cap comunitat determinada.

5. Vegeu Joaquim MIRET Y SANS, *Les cases de Templiers y Hospitalers en Catalunya*, Barcelona 1910, 368-388 i A. J. FOREY, *The Templars in the Corona de Aragón*, Londres, Oxford University Press 1973, 356-367.

6. Vegeu Ramon LLULL, *Libre qui és de l'Orde de Cavalleria*, editat per Pere BOHIGAS, dins *Obres essencials*, I, Barcelona, Editorial Selecta 1957, 530.

7. Així sembla desprendre's, almenys, de les relacions de llibres contingudes en els, per altra banda, escassos inventaris publicats de cases de l'Hospital, on no s'esmenten altres obres que les estrictament litúrgiques. Vegeu Joaquim MIRET Y SANS, *Op. cit.*, 552-564, 568-572, 576-578.

8. Sobre aquest personatge vegeu Josep VIVES I [GATELL], *Juan Fernández de Heredia, Gran Mestre de Rodas. Vida, obra, formas dialectales*, dins «Analecta Sacra Tarraconensis», 3 (1927), 121-192, i Miguel CORTÉS ARRESE, *Juan Fernández de Heredia, Gran Maestro de la Orden de San Juan de Jerusalén: Una aproximación a su imagen*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 13 (1983), 327-337.

9. Tal com remarca Miquel BATLLORI, *El gran maestro don Juan Fernández de Heredia y el helenismo de la corte de Aviñón*, dins *Humanismo y Renacimiento. Estudios hispano-*

nostre manuscrit no permet tampoc l'atribució de la còpia al temps en què encara vivia el gran mestre de Malta, segons que es desprèn de l'anàlisi paleogràfica i codicològica, que sumàriament és com segueix.

Quatre bifolis, que formen dos grups de dos bifolis cada un, discontinus entre si per estar separats per un tercer grup de dos bifolis perduts. En paper, d'un gruix més aviat consistent, amb algunes taques d'humitat. De 222 x 146 mm la pàgina. Escriptura bastarda, d'una sola mà,¹⁰ a línia tirada, de 25-27 ratlles¹¹ dins una caixa d'escriptura sense lineament de 146¹² x 90 mm. El marge superior d'uns 25 mm, l'inferior de 50 a 55 mm, el lateral exterior entre 30 i 35 mm i el lateral interior d'uns 20-25 mm. Bona cal·ligrafia, però amb diverses correccions.¹³ Un reclam al foli 8v, situat al costat dret del marge inferior, que en indicar final de quadern ens permet de deduir que l'estructura d'aquest era un sextern. Tinta de color marró fosc, però inicials i calderons en vermell; algunes majúscules també resseguides amb una ratlla vermella. Caplletres sense decoració. Absència de puntuació i d'accents. Dues filigranes iguals als bifolis 3-6 i 4-5 respectivament; de 77 x 44 mm; doblegament in-4°, separació de corondells a 38 mm,¹⁴ amb vint verjures que ocupen 18 mm.

Tal com hom pot veure, dos d'aquests detalls són especialment importants per tal d'intentar establir la data de la còpia: el tipus d'escriptura i les marques del paper. Pel que fa al primer element, cal dir que totes les característiques que hom ha reconegut com a pròpies de l'escriptura bastarda, com és ara la lleugera inclinació cap a la dreta, les astes descendents punxegudes, el fort contrast entre traços gruixuts —els descendents verticals, els horitzontals i els oblics descendents d'esquerra a dreta—, l'angulositat de les curves de «m», «n» i «u», etc.,¹⁵ són presents en el nostre manuscrit.

europèes, Barcelona 1987, 59, ja Martí de RIQUER, *Medievalismo y humanismo en la Corona de Aragón a fines del siglo XIV*, dins «VIII Congreso de historia de la Corona de Aragón», II, 1, València 1969, 221-225, assenyalà el poc interès de Juan Fernández de Heredia per la literatura no històrica.

10. Els títols dels capítols, però, corresponen a una altra mà coetània, ja que en algun cas, concretament en el títol del capítol sisè, es conserva la transliteració d'aquest al marge.

11. Tenen vint-i-cinc ratlles les pàgines 2v i 4r; vint-i-sis, les pàgines 2r, 3r, 3v, 5r, 6r, 6v, 7r, 7v i 8r; i vint-i-set, la resta.

12. Cal notar que l'alçada de la caixa d'escriptura correspon a l'amplada de la pàgina.

13. Llevat dels casos, en què el copista escriu en l'espai interliniar una sí·l·laba o paraula oblidada —vuit vegades—, les altres correccions —també vuit casos més— consisteixen a cancel·lar lletres o mots sobrers per mitjà d'una ratlla o sèrie de ratlletes posades sota les lletres invalidades; una vegada fa servir tots dos procediments alhora.

14. La filigrana, però, es troba entre dos corondells separats a una distància de 60 mm.

15. Vegeu, per exemple, Giulio CENCETTI, *Lineamenti di storia della scrittura latina*, Bolonya 1956, 235, o Bernhard BISCHOFF, *Paléographie de l'Antiquité Romaine et du Moyen Âge Occidental*, París 1985, 161.

L'escriptura bastarda, d'origen francès, s'ha dit que entrà a Catalunya en època de Joan I (1387-1396), com una conseqüència més de l'orientació filofrancesa que marcà la política del monarca casat en primeres noces amb Mata d'Armagnac i en segones amb Violant de Bar,¹⁶ encara que també hom ha volgut veure mostres d'aquest tipus d'escriptura produïdes a Catalunya amb anterioritat.¹⁷ De tota manera, un simple examen comparatiu de l'escriptura

16. Aquesta és l'opinió darrera d'Antoni M. ARAGÓ, *Escriptura bastarda*, dins «Gran Enciclopèdia Catalana», vol. 3, Barcelona 1971, 308.

També Luisa D'ARIENZO, *Alcune considerazioni sul passaggio dalla scrittura gotica all'umanistica nella produzione documentaria catalana dei secoli XIV e XV*, dins *Studi di Paleografia e Diplomatica*, Pàdua 1974, 199-225, valora en aquest sentit la influència dels matrimonis de Joan I, a la qual afegeix encara la de la cort d'Avinyó, i la de les Universitats de París i de Tolosa; vegeu, particularment, les pàgines 203-210.

Francesco Cesare CASULA, *Breve storia della scrittura in Sardegna. La documentaria nell'epoca aragonese*, Càller 1978, per la seva banda, fa la precisió: «Noi, invece, siamo dell'avviso che essa [la bastarda] sia entrata —passando da Avignone— come veste grafica della prosa pre-umanistica latina creata in Italia, accolta con entusiasmo dai giovani catalani che la ritrasfusero nei contenuti e nelle forme delle loro opere», 97. Amb tot, aquest autor també considera que l'escriptura bastarda entrà a Catalunya la darrera del segle XIV.

17. El mateix Antoni M. ARAGÓ, *La escribanía de Juan I*, dins «VIII Congreso de historia de la Corona de Aragón», II, 2, València 1969, 269-293, especialment 275-277, on parla de l'escriptura emprada en temps de Joan I, havia considerat, abans de la publicació del seu article a la «Gran Enciclopèdia Catalana», que la bastarda ja s'havia introduït a Catalunya sota el regnat de Pere el Cerimoniós «por influjos no bien determinados», 275. Seguia en aquest parer a Mariano USÓN SESÉ, *Contribución al estudio de la cultura medieval aragonesa. La escritura en Aragón del siglo XI al XVI*, Universidad de Zaragoza 1940, per a qui la bastarda s'havia iniciat en temps de Pere III, 37.

Més recentment, Francisco GIMENO BLAY, *La escritura gótica en el País Valenciano después de la conquista del siglo XIII*, València 1985, 105-111, ha tornat a plantejar la qüestió de la cronologia de l'entrada de la bastarda a Catalunya. Després d'esmentar alguns casos aïllats, que semblen anunciar les característiques d'aquesta nova escriptura (entre ells, la làmina 253 d'Agustín MILLARES CARLO, *Tratado de Paleografía Española*. Con la colaboración de José Manuel RUIZ ASENCIO, I-III, Madrid 1983, la qual correspon a un document del 1289, amb «s» i «f» «bastardes», si bé cal notar que la morfologia d'aquestes lletres es deu sols a les propietats materials de la ploma. A aquesta mostra, hom pot afegir, per exemple, la d'un diploma del 24 de març del 1228, conservat en l'ACA, fons Gran Priorat de Jerusalem, arm. 3, perg. 147, i d'altres de no catalanes, que apareixen a la mateixa col·lecció de MILLARES-RUIZ ASENCIO), aquest autor conclou en base a l'anàlisi dels facsímils del tractat de MILLARES-RUIZ ASENCIO i de l'aplec de Josefina i María Dolores MATEU IBARS, *Colectánea Paleográfica de la Corona de Aragón*, Universitat de Barcelona 1980, que a partir de 1328 les característiques de la nova escriptura «aparecen ya con una seriación», 111. Tanmateix, aquesta afirmació no és correcta, almenys per a Catalunya, d'acord amb els testimonis adduïts —cosa que no vol pas dir que no se'n puguin trobar—, car, descartada la làmina 84 de J. i M. D. MATEU, sens dubte una còpia, no veig cap exemple de bastarda catalana amb totes les característiques del canón ben definides abans del 1382-83 (làmina 352 de MILLARES-RUIZ ASENCIO); les mostres gràfiques anteriors presenten sols algunes característiques que la preludien. És cert,

del nostre manuscrit amb d'altres testimonis documentals i libraris datats¹⁸ permet de situar la còpia en els primers anys del segle XV.

Aquesta datació és confirmada i precisada per les filigranes del paper, el segon detall important a què he fet referència suara. L'aigua del paper correspon amb exactitud a la mostra n° 3238 de l'inventari de Briquet, la qual ens dona com a punt de referència l'any 1406.¹⁹ Si a aquesta data li apliquem la regla de «més o menys cinc» de Mosin,²⁰ el nostre manuscrit pogué i degué ésser copiat dins el primer decenni del segle XV.²¹

però, que la làmina 130 de J. i M. D. MATEU, l'exemple que F. GIMENO dona de l'any 1328, es pot considerar ja una mostra d'escriptura bastarda, amb gairebé totes les característiques del canón, però no ha de passar per alt el fet que aquest document —com altres de posteriors del mateix tipus recollits a la *Colectánea Paleográfica*— és expedit a Oristany, ciutat de Sardenya. Per tant, no pot presentar-se com un producte gràfic del Principat, que seguia l'evolució a un ritme lleugerament diferent al de Sardenya, malgrat que l'illa estés sota el domini de la corona catalana.

És evident, doncs, que cal esperar encara un estudi monogràfic sobre aquest tema, estudi que haurà de prendre necessàriament en consideració molts més exemples de documents i de còdexs copiats en aquest tipus d'escriptura. Mentrestant, en l'estat actual dels nostres coneixements, sabem que la bastarda s'emprà a Catalunya, amb totes les característiques que la defineixen com a tipus d'escriptura peculiar, des del darrer quart del segle XIV. I és que no cal oblidar, deixant ara de banda els distints factors que s'ha conjecturat que contribuïren a fer entrar aquesta escriptura a casa nostra (vegeu la nota anterior), que els matrimonis de Joan I, si no foren la causa primera d'aquesta introducció, en van ser, almenys, un motiu coadjuvant que hi pogué influir en major o menor grau, i que el primer d'aquests matrimonis se celebrà el 1373, tot i que Joan I no començà a regnar fins al 1387.

18. Vegeu, per exemple, la làm. 279 de MILLARES-RUIZ ASENCIO, que correspon al ms. 342 de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, un *Llibre dels àngels*, de Francesc EIXIMENIS, copiat el 1418, o, millor encara, les làmines 38, 41, 42, 43 i 44 d'Anscari MUNDÓ, *Facsimils de Diplomàtica*. Ad usum scholarum, Universitat Autònoma de Barcelona 1985 (3ª edició privada), que corresponen a diferents documents copiats en bastarda entre els anys 1406-1408.

19. Vegeu Charles Moïse BRIQUET, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, I-IV, París 1907, reimpr. Amsterdam 1968, I, 218.

Les filigranes, com la del nostre manuscrit, que procedeix de Palerm, són totes italianes, segons C. M. BRIQUET, *Op. cit.*, 218. Aquesta observació casa bé amb la constatació d'Oriol VALLS I SUBIRÀ, *Paper and Watermarks in Catalonia*, I-II, Amsterdam 1970, 127, que a partir de començos del segle XV el paper d'origen italià s'introdueix a Catalunya.

20. Vegeu Jean IRIGOIN, *La datation par les filigranes du papier*, dins «Codicologica», 5 (= *Les matériaux du livre manuscrit*), Leiden 1980, 9-36, especialment 24.

21. És a dir, aquesta còpia hauria estat feta en un moment en què «el lul·lisme no sols s'ha estès per Europa, des de Portugal fins a Danzig, ans encara es manifesta creador i fecund en tots els seus nuclis: portuguesos, castellans, catalans, francesos i de l'Imperi romano-germànic», segons que diu Josep PERARNAU, *Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 2 (1983), 168.

Mancats com estem encara d'una edició crítica del *Llibre de l'Orde de Cavalleria*, de Ramon Llull, dono a continuació les variants textuais —no les simples diferències ortogràfiques—²² que la nostra còpia [=B] aporta respecte a la millor edició fins ara existent, la ja citada de P. Bohigas [=A].²³ El text dels fragments trobats correspon a les pàgines 534 (1 col.)-536 (2 col.) i 538 (2 col.)-540 (2 col.) d'aquesta edició.

Barcelona, 29 de maig de 1987

22. Com és ara el cas de «ne», «qui», «cauallés», «ergul», «donchs», «o», «gens», «enaixí», «pasam», «leal», «uerdader», «lonch», «ha», «alguns», «multitud», «inconuinent», «caualer», «duptar», «rebre», «destroiment», «garnimens», «uolpel», «infantea», «enjúria», «mich», «serían», «fajya», «bossa», «y», «aies», «com», «ço», «pusqua», «puxa», «examinació», «axir», «reebia», «examines», «és», «benenansa», «grant», «dobat», «d'ofici», «corumput», «scuder», «tració», «el», «securitat», «cosas», «luyn», «rahó», «deffès», «costeir», «enguans», «asberch», «dels», «theologicals», «temperança», «màrtires», «uoluntat» i plurals en «-os» per «ni», «que», «cavallers», «ergull», «doncs», «ho», «gents», «enaixí», «passam», «leial», «vertader», «long», «a», «alcuns», «multitud», «incovinent», «cavaller», «dubtar», «reebre», «destruiment», «guarniments», «volpei», «infantesa», «injúria», «mig», «serien», «faia», «bor-sa», «e», «hages», «con», «açò», «pusca», «examinació», «eixir», «resebia», «eximines», «est», «benanança», «gran», «adobat», «de ofici», «corromput», «escuder», «traició», «lo», «se-guretat», «coses», «luny», «raó», «defès», «custoir», «engans», «ausberc», «de los», «teolo-gicals», «temprança», «màrtirs», «volentat» i plurals en «-es» respectivament.

23. Cal subratllar que algunes de les lectures que presenta el nostre manuscrit coincideixen amb les de la traducció francesa editada per Vincenzo MINERVINI, *op. cit.*, cosa que potser abona la seva hipòtesi d'un model català perdut per a aquesta versió (37). Això no obstant, al costat d'aquestes variants coincidents, n'hi ha també de discrepants. Vegeu per al primer cas: «qui són enemics de pau», «era ofici de cavaller pacificar», «poch nombre que fosen bons», «poràs fer cavaller», «aquells qui cavalleria volen mantenir», «dins los manaments de son senyor e dins l'orde de cavalleria», «car enaixí com lo cavaller met l'escut», «enaixí cavaller és lo mitjà qui és enfre rei e poble», «noble coratge», «a les mans del cavaller són donades las regnes a significança que lo cavaller», «e sia ardit», «Guarniments de cavall defenen lo cavall e per los guarniments és significança que cavaller», «on com açò sia enaixí gran és lo càrrec de cavalleria». I per al segon: «si per bellesa de faisons», «de bell fill de pagès», «cavalleria és orde e regla», «ni cells qui per paratge li covenen», «los amics de deshonor gita de son orde si cavalleria», «car si volia cavalleria per ésser ric o per senyorejar o per ésser honrat esdevé ventura amiga de cavalleria», «enans deu lo cavaller ésser ferit e nafrat e mort», «senyera és donada a rei», «les set virtuts qui són raíl e començament de totes bones costumes», «contra los enemics de la creu», «lo cavall sens peus no poria portar lo càrrec del cavaller».

D'altra banda, segons les comprovacions efectuades per Andreu Pérez i Mingorance, alumne meu del curs de Paleografia, hom constata també una major proximitat entre el nostre manuscrit i el ms. 3 de la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès que no pas amb el ms. 12 de la Biblioteca de Catalunya, ambdós també del segle XV. El manuscrit 267 del Museu Episcopal de Vic, en realitat un fragment, fou copiat també aquesta centúria, però el seu text no correspon a la part conservada en el nostre.

VARIANTS TEXTUALS

A

B

[534, II] ...e si ho és, doncs aquests cavallers qui són
 ara | om
 enemics de pau e amen guerres e treballs, són cavallers; e aquells qui pacifiquen les
 gents e fugen a treballs són
 injurioses e són | caualers iniuriososes
 contra cavalleria. On, si això és enaixí, e los cavallers qui ara són usen de l'ofici
 de cavalleria, si són injurioses e guerrers e amadors de
 mal | mals
 e de treballs

Car enaixí com
 en | om
 lo temps primer
 és ara | era
 ofici de cavaller pacificar los hòmens
 per força d'armes; e | per iustícia e força
 | d'armes;
 si los cavallers guerrers injurioses, qui són en aquest temps
 om | en què som
 no són en l'orde de cavalleria, ni han ofici de cavaller, çon és
 doncs | om
 cavalleria
 ni quals ni quants | ni quants ni quals
 són aquells qui són en son orde?
 Moltes maneres són per què cavaller pot e deu usar de ofici de cavalleria;
 mas con nós hajam | on con aiam
 a tractar d'altres coses

hajam fet aquest libre abreujadament, per ço
 car en breu | con en breu de
 temps deu ésser adobat
 a | om
 novell cavaller
 TERÇA PART |
 QUI ESPECIFICA LA EXAMINA- DE EXAMINAR ESCUDER QUI
 CIÓ QUI COVÉ ÉSSER FETA A VOL ENTRAR EN ORDE DE CAVA-
 L'ESCUDE CON VOL ENTRAR LLERIA
 EN L'ORDE DE CAVALLERIA
 |

A examinar escuder cové
 examinador qui sia | que aia examinador
 cavaller

...car alguns cavallers són qui amen
 plus | pus
 gran nombre de cavallers que
 qui sien bons. E car | poch nombre que fosen
 | bons. E con
 cavalleria no
 guarda | quart
 multitud de nombre, e
 ama | am
 nobilitat de coratge e de bons nodriments, per açò si l'examinador ama més multi-
 tud de cavallers que
 nobilitat | noblea
 de cavalleria

[535, I] ...on, con s'esdevé
 con | que
 l'escuder qui no ama ni tem Déu és fet cavaller, si
 l'escuder | escuder
 pren honor per reebre cavalleria,
 cavalleria reep deshonor | reeb desonor caualleria
 en l'escuder qui no la reep honrant Déu, que ha honrada cavalleria. E
 car | con
 reebre honor e donar deshonor no's
 covenen, | couenguen
 per açò escuder
 sens | senes
 amor e temor no és digne d'ésser cavaller

...escuder sens noblesa de coratge no's cové ab
 orde | l'orde
 de cavalleria; car
 nobilitat | noblea
 de coratge fo començament de cavalleria, e viltat de coratge és destruïment de l'orde de
 cavaller. | caualleria.
 On, si escuder ab vil coratge vol ésser cavaller, doncs vol
 destruir | estroir
 l'orde que demana; e si és contra orde, per què demana orde? Ni cavaller qui fa
 escuder | altre caualler
 ab vil coratge

Noblesa de coratge no la demans a la boca, car tota hora no diu veritat; ni
 n o | om
 la demans a honrats vestiments

Ni noblea de coratge no
 l a | om
 demans a cavall, car no't porà respondre; ni
 n o | om
 demans noble cor a guarniments ni
 om | a
 arnès, car dins los
 g r a n s | om
 guarniments pot ésser volpei cor e malvat. On, si vols trobar nobilitat de coratge,
 demana-la a fe, esperança, caritat, justícia,
 fortitudo | fortitut

...e és avilada per flacs, despoderats,
 e | om
 vençuts fugidors.

E si ho són, tu, escuder, qui massat cuites
 o | o · t
 tardes a ésser cavaller.

[535, II] Si per
 b e l l e s a | n o b l e a
 de faisons...
 n i | om
 per mirall en borsa, escuder deu ésser adobat
 a | om
 cavaller, de bell fill de
 p a g è s o | p a r a t g e s e
 de bella fembra poràs fer
 e s c u d e r e | om
 cavaller

...e cavalleria és
 o r d e e | om
 regla qui té del començament en lo temps on fo començada,
 d'entrò | entrò
 ara en lo temps en què som.

Si tu has tant de poder en l'orde de cavalleria que hi pusques metre cell qui no
 li | s' i
 cové

E si
 om | ta
 cavalleria ha tanta de virtut que tu no li pusques tolre sa honor, ni
 cells qui | aqueles coses que
 per paratge li covenen

...mas per la
 nobilitat d'ànima | noblea de ànima ra-
 raonable, qui | cionable, que
 participa tan solament ab lo cors de l'home, per açò natura ha major virtut en cors
 humà | humanal
 que en cors bestial. On, per açò l'orde de cavalleria consent que per moltes nobles
 costumes e per molts nobles fets e per
 nobilitat | noblea
 de príncep

Segons examinació d'escuder qui
 dega | deia
 ésser cavaller

[535,II-536,I] Si cavalleria se cové tan fortment ab valor, que tots los
 amics de deshonor | enemichs
 gita de son orde,
 si cavalleria | e
 no resebia aquells qui valor han e amen e mantenen,
 om | caualleria
 seguir-s'hia que cavalleria se pogués destruir en viltat e que
 no's pogués refer | no pogués res fer
 en nobilitat

[536, I] Car si
 volia cavalleria | auia uoluntat per
 per ésser ric o per | caualleria ésser
 senyorejar, o per | rich o senyoreiar
 ésser honrat |
 sens que no faça honor a cavalleria ni
 honre | honrar
 los honradors qui a cavalleria fan honrament

e honor, | om
 amant cavalleria ama sa deshonor

A l'escuder qui vol cavalleria, cové saber lo gran càrrec de cavalleria e los grans perills qui són aparellats a aquells qui
 la | caualeria
 volen
 prendre e | om
 mantenir.
 Car | Cor
 cavaller deu més dubtar blasme de gents que mort; e vergonya deu donar major passió a son coratge que fam, ni set, ni cald, ni fred, ni altra passió
 ni | om
 treball a son cors.

...e per defalliment d'arnès e de messiò, malvat cavaller esdevé robador, traïdor, ladre mentider, | mentidor,
 fals e ha d'altres
 om | mals
 vicis qui són contraris a orde de cavaller.
 Home contret, o massa gros, o qui haja altre
 defalliment | uici
 en son cors

E tan és noble
 cavalleria e auta en | e alta caualleria e
 son honrament

[536, II] Demanat
 e enquest deu ésser a | deu ésser e enquest
 l'escuder | escuder
 qui demana cavalleria, si ha feita malvestat ne engan qui sia contra l'orde de cavalleria; car tal falliment
 porà | pot
 haver fet...

[538, II]...cavaller deu tenir segurs los camins ab ferre, ço és, ab espaa
 e | om
 ab llança, ab maça e ab
 les | om
 altres armes

...enaixí seguretat de coratge fa estar de cara lo cavaller en la batalla, per la qual seguretat esdevé

ventura	uictòria que és
amiga de cavalleria. E per seguretat són menyspreats molts volpells	
gabaments	gabantes
e moltes vanes semblances e són refrenats molts hòmens qui no gosen passar	
a	om
avant en lo loc on	
coratge noble	noble coratge
fa estar segur lo cors	
del	de
cavaller	

Cavall és donat a cavaller per significança de nobilitat | noblea de coratge

A cavall és donat fre, e a les mans del cavaller són donades om | las regnes, a significança que om | lo cavaller per lo fre refrèn | refrena sa boca de parlar letges paraules e falses; e refrèn | refrena ses mans que no dó tant que haja a quèrrer, ni sia tan ardit que de son ardiment git | foragit seny. E per les regnes entena que ell se leix menar vers | enués qual part l'orde de cavalleria lo vulla aemprar ni trametre'

E con hi serà mester, allarg ses mans e faça messió, e dó segons que's cové a sa honor; e que | om sia ardit e no dubte sos enemichs; e | om con dubtarà de ferir | sos enemichs a ferir leix flaqua de coratge

[539, I i II] Testera és donada

a | al cavall per significança que tot cavaller no deu fer de armes sens raó; car enaixí con lo cap del cavall va primer e davant

lo | al
 cavaller, enaixí lo cavaller deu anar
 d e n a n t | d a u a n t
 raó en tot ço que fa; car obra que sia sens raó ha tanta de viltat en si, que no deu ésser
 d e n a n t a | d a u a n t
 cavaller.
 O n | C a r

[539,II] Guarniments de cavall defenen
 o m | l o
 cavall, e per los guarniments és
 f e t a | o m
 significança
 q u e · l | q u e
 cavaller deu gordar e custoir sos béns e ses riqueses

...enaixí cavaller sens aquests béns temporals no poria mantenir la honor de cavalle-
 ria, ni
 n o | o m
 poria ésser defès
 a | d e
 malvats pensaments; car pobretat fa hom cogitar engans e
 o m | p e n s a r
 traïcions

Perpunt dóna significança al cavaller
 d e l s | l o s
 grans treballs
 l o s q u a l s | q u e
 li cové
 a | o m
 soferre per honrar l'orde de cavalleria.

...enaixí cavaller és
 e l e g u t | e l e g i t
 a majors treballs que altre home

E | o m
 enans deu lo cavaller ésser ferit e nafrat
 e m o r t , | o m
 que los hòmens qui li són comanats. On, con açò sia enaixí,
 d o n c s | o m

gran és lo càrrec de cavalleria; e per açò són los prínceps e los
 alts | altres
 barons en tan gran treball posats a règer e a defendre
 lurs | lures
 terres e lur poble

E si és volpell ni flac ni
 retraent, és-li | retreent, és-lo
 donat lo senyal per ço que sia blasmat e reprès

om | e
 per açò cascun cavaller deu honrar son senyal, per ço que's guard
 de | del
 blasme qui gita cavaller de l'orde de cavalleria.
 Senyere | Senyoria
 és donada a rei
 e | o
 a príncep e a senyor de cavallers

...car en la honor del regne o del principat, e en la honor de lur senyor, són honrats
 e loats
 om | e amats
 per les gents

[539,II-540,I] Car enaixí con per la honor deuen ésser pus loats, per ço
 car | con
 la honor més està en ells que en altres hòmens, enaixí en la deshonor deuen ésser
 més blas mats | blas mats més
 que altres hòmens, per ço car per
 la | om
 lur flaquea o traïció són pus fortment desheretats reis e prínceps e
 alts | altres
 barons
 e | e'n
 són perduts més regnes
 e com tats | om
 e altres terres, que per
 la flaquea e | flaquea ni per
 traïció de nulls altres hòmens que no sien cavallers

[540, I] SISENA PART QUI ÉS | om
 DE LES COSTUMES QUE PERTANYEN A CAVALLER

...car noblea de coratge no pogra pujar en
 la | om
 auta honor de cavalleria sens elecció de virtuts e de bones costumes.
 On, con açò sia enai- | E per aquesta raó se
 xí, doncs de neces- | cové de necessitat
 sitat se cové |
 que cavaller se covenga ab bones costumes e ab bons nodriments.
 Tot cavaller deu saber les set virtuts, qui són raíl e començament de
 totes | om
 bones costumes, e són
 vies e carreres de | uia e carrera de la
 la celestial glò- | perdurable glòria
 ria perdurable | celestial

Per la fe qui és en los cavallers ben acostumats, van los cavallers en la
 Sancta Terra | Terra Sancta
 d'Oltramar en peregrinació, e fan d'armes contra los enemics de la
 om | sancta
 creu

[540,I i II] ...e per
 la | om
 esperança que han en Déu, han socors e ajuda
 de Déu | d' Ell,
 qui venç la batalla per
 om | la
 raó de la esperança e confiança que los cavallers han major en lo
 poder de Déu que en | son poder que en les
 lurs forces ne en lurs armes. Ab esperança és
 enfortit | refortit
 e revengut coratge de cavaller

[540,II] ...e esperança los fa
 soferre | soferir
 fam e set en los castells e en les ciutats que defenen con són
 assetjats | asseriats

Cavaller sens caritat no pot ésser sens crueltat e mala volentat;
 e con | car
 crueltat e mala volentat no's covenen ab l'ofici de cavalleria

...e caritat és amor, de la qual pot haver tot cavaller
 e tot home | y tot hom
 a tanta con n'ha mester | en
 a mantenir son ofici

E | om
 enaixí con lo cavall sens peus no poria portar lo
 càrrec del cavaller | om

... on, si cavaller fos en l'ofici de cavalleria sens justícia, covengra que justícia no
 fos ço que és, o que cavalleria fos altra cosa
 contra | contrària a
 aquella cosa que cavalleria és

Desfer cavaller és
 con li és | om
 trencada la correja de la espasa detràs

...aquell cavaller qui fa si mateix
 enjuriós | y niúrias

igamara deu no alia maza deu in ab p
 pitar de home de fozate m ab; aha m
 de home uetute qd mane me m f can
 tar no ce en suialle e fora e f uall en
 lorde de cauallera. **Q**uando e m d au
 ta e na utur ab alia e de puer i m d alia
 he cauat ce apoz de qual pot au m ca
 ualle p tot hom qtaua co na m f
 maten p offia e cauat fa tang to gra
 cauech de cauallera enapi co lo cauall p
 per no pora portar lo cauall enapi mul
 cauall ppe cauat no pot pte m lo gra
 cauech qd el noble corage de cauall pte
 p home cauallera. **E** si home pte m
 foz home fora home cosa infible e su foz
 me no fora co q ce on si cauall foz en lo
 fia de cauallera pte m foz q q q q q
 infira no foz co q e o q cauallera foz alt
 cosa conia a aglla cosa q cauallera ce he
 co cauallera aia comecanet de infira
 q cauall aroftumar a fer tote e m uae
 m d eez en lorde de cauallera. **E** deffer
 cauall ce teencada la correa de lappa d
 tras e li ce tola lappa a fuffia q no
 ue de cauallera on si cauallera e m f
 na se conene tan fortia q cauallera no
 pot eff pte m foz aq cauall q fa f mace